

Râsul candid în iavașaua coercitivă (Adio, Europa!, de Ion D. Sîrbu)

*Prof. univ. dr. Vasile Spiridon
Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău*

Résumé: *Dans cet article, nous nous proposons de démontrer, en faisant appel à de nombreuses citations, que, face aux oppressions, aux privations et à toutes sortes d'expériences douloureuses appliquées par le régime communiste, les sujets sociaux incarnés par certains personnages du roman Adio, Europa! d'Ion D. Sîrbu, choisissent de diverses méthodes afin de préserver leur individualité et leur liberté dans les limites du possible. La gamme de ces procédés est très variée, qu'il s'agisse d'obtenir de revenus illicites, de tirer au flanc d'une manière rusée ou de recycler des proverbes, de rire aux éclats et de se réfugier dans l'alcool. Une conclusion possible consisterait en ce qu'on ne peut pas se détacher du passé en riant, pour reprendre les mots du classique de la philosophie marxiste.*

Mots-clés: *communisme, rire, plainte, pouvoir.*

Odată descins în Alutania, genul literar care i se pare dominant protagonistului romanului *Adio, Europa!*, de Ion D. Sîrbu – fostul universitar Candid Dezeriu, ajuns inspector cu ortografia de pe lângă Combinatul de Panificație și Vinalcool – este al palinodiei. Aceasta este cea mai apropiată

de spiritul Isarlâkului nostru pieziș și hoțesc: lăudăm ca să ascundem o scârbă, înjurăm ca să ferim o dragoste, cântăm gloria și speranțele când suntem mai la pământ, omagiem trecutul (care e singurul viitor ce ne-a mai rămas) exact când ne îngrozește de moarte prezentul ăsta ce nu se mai termină [Sîrbu, 2006, I: 160].

O adevărată filosofie a limbajului este dezvoltată în legătură cu rezistența la vitregiile de orice natură prin folosirea în Isarlâk a perfectului simplu:

Sosisem din tradiția Genopolisului meu nordic și galgot, cu o fixare aproape caracterologică pentru perfectul compus, considerat de mine – ca și de toți ceilalți filosofi ai istoriei, de la marele Napocos încoace – ca fiind unicul timp din conjugare capabil de a reda trecutul în întregime, gândit, catalogat, încheiat. Sub forma: «Am scris, am vrut, am rupt, am făcut pe mine de frică». Trecerea la perfectul simplu înseamnă o șmecheră și agilă, hoțească și în același timp foarte practică și politică ieșire din Istorie, prin reducerea acesteia la o bagatelă, la un simplu răstimp ce abia cuprinde spațiul unei singure dimineți, din ziua în care povestești. «Scrisăi, vrusăi, rupsăi, făcui pe mine...» – e cu totul altceva. Ți se ia o greutate de pe suflet, nu ai trântit ușile toate, mâine e loc și de aferim și de bună ziua. «Ce-am avut și ce-am pierdut», de pildă, spus la perfectul compus, sună ca un adio de la viață, ca un fel de testament al unui om ce și-a consumat toate variantele nenorocului. În alutana de Isarlâk, «ce avui și ce pierdui» devine însă un bobârnac glumeț, un fel de nastratinie păcăleată, dând a înțelege întregii lumi că mă doare în cot de ea, de ziua de ieri și de cea de mâine: noi să fim sănătoși, ce avui dădui, ce pierdui pierdui, dă-i în mă-sa de lingăi și curve [Ibidem, I: 63-64].

Aferim!

Coborât din gravul Septentrion, fostul profesor de ontologie critică se acomodează foarte greu existenței din regiunea sudică de adopție, unde se vorbește și se scuipă doar în dialect:

Se vorbea repede, se gândea în viteză; totul începea, nimic nu se termina, cu planurile eram de mult în mileniul următor, cu fapta ne mențineam șmecherește într-un fel de ev mediu întâmplător. [...] Aici nimeni nu avea insomnii din cauza viitorului, nimeni nu avea remușcări din cauza unei ticăloșii, valorile de civilizație și cultură, împrumutate (nu însușite) din motive de oportunitate și imitație, erau atât de bine ambalate în aparențe și citate, încât toată lumea se considera și deșteaptă, și dată dracului de hoată și descurcăreață

[Ibidem, I: 20].

Candid își dă seama că i-ar fi trebuit câteva generații ca să poată realiza „mutațiile darwiniste pe care localnicii, cu o agilitate de maimuță și o memorie de papagal castrat, le parcurgeau după câteva ședințe numai” [Ibidem, I: 38]. Ședințe care, alături de învățământul politic, defilări, cozi și cartele, fac din oameni niște ființe resemnate și supuse.

Într-o lume în care totul pare a fi „teatru și regie autoplanificată” [Ibidem, I: 22], într-o „cazarmă în care urlă ordinea și disciplina unor plutonieri majori” [Ibidem, I: 26], condiția impusă subiecților sociali este „Să nu râdă unde nu trebuie, când nu trebuie, de cine nu trebuie” [Ibidem, I: 190]. Prietenul de familie Sommer are un comportament foarte prudent și i se confesează astfel celui care a gafat: „Eu nu râd decât acasă, după ce adorm copiii, după ce sting lampa și zăvorăsc bine ușile toate” [Ibidem, I: 43]. Or, Candid nu realizează pericolul hohotului de râs tras în amiaza mare în plină piață publică, de parcă îi blocase cineva sistemele de autocenzură. Uită că în societatea democratică în care trăiește dreptul la râs este garantat prin Constituție, cu condiția să nu fie tulburată... liniștea publică.

Odată cu râsul său publicitar în fața afișului oficial și buclucaș, candidul ortograf își ia rămas bun tot atât de oficial nu de la trecut (care îi rămânea în continuare pierdut și „rușinos”), ci de la viitor, putându-și deja scrie testamentul și epitaful social, chiar dacă are naș și protector pe șeful Catedrei de agitație din cadrul Facultății de Futurologie Economică (în același timp și președinte al Comitetului de Glorie și Istorie a Municipiului).

Vigilenta Olimpia are, pe bună dreptate, ce să-și reproșeze: „– De unde era să bănuiesc că, după ce nu ai fost în stare în viața ta să spui o singură glumă care să nu fie politică, acum, în plin dezgheț al umorului de sus în jos, te vei apuca să râzi în fața unui afiș *bon-bon*, în plină amiază alutană, de față cu nu știu câți turnători rămași în urmă cu angajamentele” [Ibidem, I: 84-85]. De un dezgheț, de o fluidizare a categoriei estetice a râsului vorbește și Sommer, într-o perioadă în care istoria curge pe

deasupra, pe de lături, pe dedesubt:

Ce știm noi despre adevărata sursă a râsului? Mai nimic. *Du mécanique plaqué sur du vivant*. Ridicol. Asta a spus-o Bergson acum cincizeci de ani, de atunci definiția a trebuit să fie reajustată de mai multe ori: *du vivant plaqué du mécanique, du mécanique-vivant plaqué sur du vivant-mécanique...* [Ibidem, I: 95].

Tot acest amalgam amintește de mecanomorfia existentă în opera lui Urmuz.

Ce înseamnă un alt fel de mecanic (tragic) placat pe trăit – cu alte cuvinte, iavașaua – aflăm dintr-un dialog purtat între cei doi soți, Candid referindu-se la un moment dat la

modul în care se operează, se castrează, la țară, caii nărăvași. Fără nici un anesteziac. Au un instrument, o sfoară din păr de cal, cu două mânere lungi de lemn. [...] Iavașaua. Calul era strâns de buze, răsucit, scofâlcit. Durerea ce i se provoca era atât de imensă, de paralizantă, încât în orice parte a corpului putea fi tăiat, ars, scopit, el nu simțea decât durerea provocată de necruțatoarea iavașa... Iubito, la această oră a nopții tuturor dictaturilor, trebuie să recunoaștem mondiala folosire politică a sistemului iavașalei sociale [Ibidem, I: 323].

Mai departe, protagonistul detaliază, spunând că iavașaua socială – circumscrisă într-un cerc vicios al durerilor și asemănătoare mancurtizării – comportă două faze:

În primă fază, cei săraci sunt urgisiți fiindcă plâng: în a doua, fiindcă se mai plâng. Tatăl meu, când eram copil, încercând el să mă facă să înțeleg cam ce este politica lumii (față de soarta unui miner, condamnat să rămână miner, în veci pururea) îmi povestea: «O femeie își bate copilul. Copilul plânge. Te duci și întrebi copilul: de ce plângi? El zice: fiindcă mă bate. Întrebi femeia: de ce-l bați? Zice: fiindcă plânge...» Politica, îmi spunea tot el, e visul nostru că, odată și odată,

trei puncte de vedere total antagoniste se vor putea întâlni și conviețui. Dar, din nefericire, cât va fi lumea-lume, cineva va bate, cineva va fi bătut, și un dobitoc de proletar va tot ridica acel steag pe care în loc de «egalitate» e o seceră și în loc de «libertate» e un ciocan. Fiindcă nu are alt steag: fiindcă speră, speră cu tot sufletul că steagul s-a mai înțelepțit, a văzut atâtea, practica e mama teoriei, nu? [Ibidem, I: 332].

Mai precis: mama „terroriei”.

Dacă soția îi reproșează lui Candid venirea pe lume sub anestezic („Te-a făcut mă-ta sub anestezic, ai fost alăptat de o oaie bleagă; mai bine îți dădea lapte de pasăre măiastră sau măcar lapte de papagal seminarizat” [Ibidem, I: 72-73]), la o operație fără anestezic, extinsă de la nivelul familial și al economiei zootehnice la sfera întregii societăți comuniste, se referă nașul lor, „futuologul” Tutilă Doi, în paginile de sfârșit ale romanului: „Politica, așa cum o înțelegem noi, nu e decât o lungă suferință: o masă de operație pe care se lucrează fără anestezice; o umilință fără margini, o rană teribil de murdară și mereu infectată” [Ibidem, II: 373]. Aceeași Limpi, cu „limpiditatea” gândirii sale, filosofează și ea astfel în această privință: „Filosofii, alături de militari, politrucii și economiști, sunt tot în frunte, sarcina lor actuală este cea de a compromite această lume, de a o face de râsul lumii. Cum? Făcându-se ei de râs în primul rând [...]” [Ibidem, I: 122-123]. Ei se fac de râs, dar nu se pot despărți de trecut rânzând, așa cum le spune estetica marxistă.

O probă în acest ultim sens o constituie plenul ședinței de analizare a cazului iscat de Candid Dezideriu: exista și afișul verificat și răs-verificat de care s-a râs, și cel care a râs, și toți cei care s-au făcut de râs. Când îl ia serios la scuturat și la bătaie Osmanescu, șeful agiei (în fine, al Securității locale), simte că protecția patronimă acordată de „edentatul Voltaire” [Ibidem, I: 189] se risipește (este vorba despre încrederea în raționalitatea și frumusețea lumii). Este întrebat sec despre cauzele râsului său: „Pentru ce, de cine, în serviciul cui?” [Ibidem, I: 184]. Voltaire nu i-a dat doar un nume

lui Candid, ci și o atitudine existențială, pusă în evidență de Sommer: „Voltaire, acest doctor *ridendo causa*, considera că oamenilor și popoarelor mici, sufocate de moarte sub oprimarea unor imperatori încruntați, nu le-a mai rămas altă misiune decât aceea de a-i *compromite* pe tiranii lor. Cum? Râzând, dragă amice, așa cum ai răs matale în fața celui a fiș al doctei ignoranțe” [Ibidem, I: 96-97]. Și continuă înțeleptul amic:

Am un mare respect pentru domnul Iisus Hristos, acest sărman iudeu total lipsit de simț politic, dar nu pot să nu-mi pun acum o simplă, dar foarte actuală întrebare: când a compus acele admirabile «fericiri», nu putea, în loc de «fericiți cei ce plâng», să fi spus: «fericiți cei ce râd» sau «fericiți cei ce mai pot râde?». Soarta lumii ar fi fost alta. De altfel, nici Moise, nici Mohamed nu au răs vreodată. Creatorii de religii, ca și creatorii de dictaturi militare, ignoră râsul, sunt incapabili să râdă. *Risus, meretrix apostasiae*, așa era definit râsul pe vremea când se construiau catedrale: și e definit și azi așa, când se dărâmă aceste catedrale, ca să facă loc altor minuni. Sub acest diagnostic scolastic trebuie să vedem problema râsului. Din păcate... [Ibidem].

Tot din păcate,

E și firesc: grandoarea, eroismul, jertfele de tot felul ce alcătuiesc toate ceremonialele puterii nu suportă nici chicotul, nici hăhăiala. Fiindcă orice râs e de jos în sus, orice râs dezumflă, critică, relativizează. Arată cu degetul. Sparge oglinda, răstoarnă valorile, face dreptate prin egalizare și ignorare a ierarhiilor. [...] Or, râsul e singurul acid care dizolvă plictisul, e singurul mijloc prin care se poate sparge ficțiunea falsă a ceremonialelor [...] Cine mai râde azi? Țăranii, de pildă. Copii, nebunii, bețivii. Muncitorimea, în timpul liber. Râsul lor nu e periculos, poate fi izolat, anulat [Ibidem, I: 104-105].

Bunăoară, „copiii, scăpați din închisorile școlilor (*surveiller et punir*), își urlau libertatea anarhică, răscolind ordinea așezată și conștientă a harnicelor noastre bulevarde” [Ibidem, I: 86]. Iar adulții comit furturi cu

acte în regulă, obțin venituri ilicite și practică, inteligent și de bună voie, chiulul liber sau legal (concediu medical justificat).

Spre sfârșitul primului volum al cărții, Olimpia se întreabă pertinent: „Cu ce rămân dacă îmi pierd dreptul de a-mi zeflemisi sclavia?” [Ibidem, I: 486]. Chiar și zicalele tradiționale sau proverbele referitoare la aspectele care ne interesează aici sunt reciclate: „Cine râde azi un ou, mâine va tăia la sare” [Ibidem, I: 19]; „râzi ca prostul de afișul primăriei” [Ibidem, I: 377] (transformat din „râzi ca proasta-n târg”); „Cine râde la urmă nu mai râde deloc!” [Ibidem, II: 316], dar și „cine plânge la urmă plânge la înmormântarea propriului călău” [Ibidem, I: 154]. „De n-am cădea pe jos de foame, ne-am tăvăli pe jos de răs” [Ibidem, I: 463-464] – sună un refren (clandestin, cu certitudine) de muzică pop.

Mergând pe această cale sapiențială, Candid descifrează la un moment dat o frază cam dificilă din manuscrisele mentorului său, Napocos: „*«Cine este acela care, păzitor fiind, păzește păzind pe cei care-l păzesc, păzindu-se...?»*... Chiar, cine este acela? Eu cred că este frica. Frica, Spaima, Groaza, Grija, Cutremurarea... Sau mă înșel?” [Ibidem, I: 262]. Nu se înșală și chiar se și simte „plin de curaj și de frică” [Ibidem, I: 306], pentru că este, prin natura sa, o ființă contradictorie. El recunoaște că, mergând odată la teatru, la o comedie, în loc să râdă, asemenea tuturor spectatorilor, a plâns, ostentativ, în hohote.

Altădată, îi vine să plângă tocmai fiindcă simțea că îi vine să plângă. Și aceasta pentru că, spre deosebire de Olimpia (cu „capul bine înșurubat pe umeri” [Ibidem, I: 47]), care știe ce vrea, acest „încurcă-lume” știe doar ce nu vrea. El nu vrea să fie simplu figurant în comedia lumii, scrisă și regizată de cineva din umbră (mai potrivit spus: din întuneric). „Noi facem teatru – și ce teatru! – de o mie de ani, tu vii din norii cărților tale, habar neavând la ce folosește sufleurul megafon, cine este marele regizor, unde ni se compune muzica, cine a scris această imbecilă comedie la care plânge toată lumea și care nu se mai sfârșește niciodată” [Ibidem, I: 85] – precizează Tutilă Doi.

În fața multiplelor greutăți, râsul și veselia fac o casă sau o masă

bună cu băutura. Cum refugiul în străinătate nu este posibil, rămâne să fie făcut în alcool, în perioadele „melancoliilor neplanificate”. Inspectorul cu ortografia de pe lângă Combinatul de Panificație și Vinalcool vorbește cu mare autoritate în domeniu despre euforia bahică: „– În orice beție există mai multe faze, cad mai multe cortine. A spațiului (uiți în ce țară te găsești), a timpului (uiți în ce epocă trăiești), a contractului social (uiți că ești un simplu păduche). Eu, de obicei, mă opresc la faza zisă: «a vitejiei gratuite» («unde e pisica s-o mănânc», zise șoarecele după ce bău trei dorobanți de votcă” [Ibidem, I: 113].

Băutura poate fi un excelent aliat spațio-temporal și social și cuiva aparținând unei rase supuse tuturor prigonirilor milenare. Sommer a moștenit de la tatăl său obiceiul de a bea alternativ băuturile naționale ale marilor popoare și afirmă cu toată luciditatea:

– Trăim aici, trebuie să admiți, într-o zonă periculoasă în care se recomandă alternanța alcoolică. [...] Eu alternez. Vinul alb cu cel roșu, acasă la mine. Votca și whisky-ul când sunt în vizită. Popoarele mici, iubite domnule profesor – și noi doi aparținem unor popoare mici – trebuie să se adapteze magic la licorile celor mari. În felul acesta, în adâncul sufletului lor se precizează obișnuința contradicției, sentimentul diplomatic al coexistenței zilnice cu orice ocupant posibil [Ibidem, I: 90-91].

In vino veritas!

Ultimul ocupant (im)posibil îl reprezintă regimul comunist de „ocupație autogestionată”, care încearcă să pună în aplicare câteva experimente genetice (desfășurate inițial la Genopolis, în laboratorul personajului Fronius). Unul dintre acestea – pe filieră pavloviană și numit „L.C.D.” (limitele contradicției dialectice) – este legat de reflexele condiționate și constă în aplicarea unui plan de alternare a promisiunilor de mai bine cu folosirea violenței și a speranței cu frica. Cobaii sunt finalmente aduși în starea de obediență, de inapetență pentru orice reacție contradictorie, pentru orice contradicție dialectică. În urma acestui

experiment, conjugat cu administrarea stresării prin frică, puterea statală se vede în continuare neatinsă, funcțională și teleologică.

Aplicarea fără anestezie a iavașalei sociale comuniste (diversiune, delațiune, anchetă, tortură, detenție, foame, frig, frică) este contracarată de o parte dintre personajele romanului *Adio, Europa!* (cu excepția celor „optimați” regimului) prin intermediul unor obiceiuri anesteziante reprezentate de răs, chiul și băutură. Toate acestea (dar mai ales răsul relativizant al tuturor crispărilor dictatoriale) atenuază câte ceva din efectele fricii engramate în inconștientul colectiv, care determină subiecții sociali să le fie frică de consecințe chiar și atunci când nu (se) gândesc la nimic.

Bibliografie

Ion D. Sîrbu, *Adio, Europa!* (pafață de Daniel Cristea-Enache), vol. I-II, ediția a III-a, București, Editura Corint, 2006